

УДК: 372.882(575.2) (04)

Акматова У.Ж.

преп. Кыргызско-Узбекского Междун. универ. им. Б.Сыдыкова, Кыргызская Республика

## АДАМДАРДЫН ОРТОСУНДАГЫ КАРЫМ-КАТНАШТА ТОЛЕРАНТТУУЛУКТУН МААНИСИ

Бул макалада изилдөөнүн предмети катары-педагогика, философия, социология, тектеш илимдерге таянуу менен коомдун өнүгүүсү үчүн жаштарды толеранттуулукка тарбиялоонун зарыл шарты каралды. Толеранттуулукту тарбиялоо көйгөйүндө заманбап көз караштарды аныктоодо адамдар ортосундагы кечиримдүүлүк, чыдамдуулук, сабырдуулук касиеттери жөнүндөгү көз караштарды ачып берүү максат кылып коюлган. Бул изилдөөдө суроо-жооп, анализ, талдоо усулдары колдонулду. Толеранттуулук – адамдарга карата баалуулук мамилеге негизделген, аларга ылайык адам өзүнүн жеке турмуштук позициясына ээ болуу менен өзгөлөрдүн өзүнөн айырмалуу кабылдоосун, ой жүгүртүүсү жана маданиятын арттыруу ошондой эле адамдардын ултуна, кесипкөйлүгүнө, майыптуулугуна, же болобосо туткан динине карабай мамилелешүү керектиги көрсөтүлдү. Орто кесиптик окуу жайлардын студенттеринин толеранттуулугун жогорулатууда, адамдардын ортосундагы карым-катнашуу аркылуу жаштар арасында бири-бирине жакшылык кылуу, ынтымакта жашоо, адамдарды улту боюнча бөлбөө, жалпы адамдарды урматтоо жана башка сапаттарын калыптандыруу зарыл экендиги белгилүү болду. Жалпы билим берүү мекемелеринде, кесиптик колледждерде жана жогорку окуу жайларда окуу жараянын уюштурууда колдонсок жакшы жыйынтык берээри тастыкталды.

**Негизги сөздөр:** толеранттуулук; когнитивдик; методология; резолюция; дефиницияларын аныктоо; коммуникация; интегративдик; динамикалуу.

## ВАЖНОСТЬ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

В данной статье рассматривается, как предмет исследования-педагогика, философия, социология, необходимо для развития общества воспитывать молодежь. При определении современных взглядов на проблему воспитания толерантности ставилась цель раскрыть представления о качествах межличностного прощения, терпимости, терпимости. В этом исследовании использовались методы вопросов и ответов, анализа, анализа. Толерантность-ценностное отношение к людям, в соответствии с которым показано, что человек должен иметь свою личную жизненную позицию и развивать восприятие, образ мышления и культуру, отличные от собственных, а также относиться к людям независимо от их национальности, профессионализма, инвалидности или вероисповедания. Стало известно, что в повышении толерантности студентов средних профессиональных учебных заведений, через межличностное общение среди молодежи необходимо формировать качества доброго друг друга, мирного сосуществования, непризнания людей по национальности, уважения к людям в целом и другие. Было подтверждено, что применение в организации учебного процесса в общеобразовательных учреждениях, профессиональных колледжах и высших учебных заведениях даст хорошие результаты.

**Ключевые слова:** толерантность; когнитивная; методология; разрешение; определение дефиниций; коммуникация; интегративная; динамическая.

## THE IMPORTANCE OF TOLERANCE IN HUMAN RELATIONSHIPS

This article examines how the subject of research is pedagogy, philosophy, sociology, it is necessary to educate young people for the development of society. When determining modern views on the problem of tolerance education, the goal was to reveal the ideas about the qualities of interpersonal forgiveness, tolerance, tolerance. In this study, the methods of questions and answers, analysis, analysis were used. Tolerance is a value attitude towards people, according to which it is shown that a person should have his own personal life position and develop a perception, way of thinking and culture different from his own, as well as treat people regardless of their nationality, professionalism, disability or religion. It became known

*that in increasing the tolerance of students of secondary vocational educational institutions, through interpersonal communication among young people, it is necessary to form the qualities of kind to each other, peaceful coexistence, non-recognition of people by nationality, respect for people in general, and others. It was confirmed that the application in the organization of the educational process in general education institutions, vocational colleges and higher educational institutions will give good results*

**Key words:** *tolerance; cognitive; methodology; resolution; definition of definitions; communication; integrative; dynamic.*

Адам өз турмушунда ар кандай улуттун, маданияттын дүйнөлөрдүн, конфессиялардын, социалдык катмарлардын өкүлдөрү менен байланышат, андыктан, өзүнүн, ошону менен бирге эле өзгөлөрдүн да маданий баалуулуктарын, динин сыйлаганды үйрөнүү, байланышуу чекиттерин табуу абдан маанилүү. Мындан тышкары толеранттуулук инсандык сапат катары күтүлбөгөн жагдайларга ийгиликтүү ыңгайлашуу үчүн зарыл болуп эсептелет. Толеранттуулукка ээ болбогон адамдар категориялуулукту көрсөтүү менен, бизден турмуш талап кылган өзгөрүүлөргө жөндөмсүз болушат.

Толеранттуулук – бул биздин дүйнөнүн маданияттарынын бай көп түрдүүлүгүн, адамдык индивидуалдуулукту жана өзүн көрсөтө билүү ыкмаларын жана формаларын кабылдоо жана туура түшүнүү, сый-урмат менен мамиле жасоо.

«Толеранттуулук» түшүнүгүнүн маңызын жана мазмунун чагылдыруучу эл аралык алгачкы документ катары «Толеранттуулук принциптеринин декларациясы («Декларация принципов толерантности») эсептелет, ал Бириккен Улуттар уюмунун билим берүү, илим жана маданият маселелери боюнча (ЮНЕСКО) 1995-жылы 16-ноябрда болуп өткөн Башкы конференциясында резолюция катары кабыл алынган. Толеранттуулукту дүйнөнүн жана бардык элдердин социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн маанилүү принциби эле эмес, зарыл шарты катары да жарыялоо менен, ал толеранттуу жүрүм-турумдун нормаларын социалдык практикада калыптандыруунун жана жайылтуунун маанилүү экендигин далилдеп турат. 16-ноябрь толеранттуулукка арналган Эл аралык күн катары белгиленүүсү кокусунан келип чыккан эмес.

Толеранттуулук – кызыкчылыктарында мүмкүн болгон айырмачылыктарга, тең укуктуулукка, кызматташууга, бири-бирин сыйлоосуна карабастан, айланасындагылардын көз карашын сыйлоо, кабылдоо жана туура түшүнүү. Адамдардын бири-бирине болгон толеранттуулугу карым-катнаш процессинин бардык субъектилерин түшүнүү, кабыл алуу жана кабылдоодо, ачык баарлашууда, инсанды сыйлоодо, толеранттуу инсанды тарбиялоо жөндөмдүүлүгү аркылуу көрүнүп турат.

Толеранттуулукту психологиялык-педагогикалык феномен катары кароо траекториясын төмөнкүдөй иретте аныктайбыз: толеранттуулук түшүнүгүнүн маңызын ачып берүү, ар кандай негиздер боюнча толеранттуулуктун түрлөрүнүн классификациясын изилдөө, инсандар ортосундагы мамилелерде, анын ичинде педагогикалык процессте толеранттуулуктун көрүнүшүн изилдөө, анын дефиницияларын аныктоо. «Толеранттуулук» термининин келип чыгышына, анын маңызына көңүл бурабыз. Маңыз методологиялык категория катары предметтин калган бардык дүйнөдөн, окшош маанилик категориялардан айырмасын аныктап турат [1]. Андыктан толеранттуулуктун дефинициясын аныктоодо, алгач, ага тектеш «чыдамкайлык» термининен негизги айырмачылыктарын карап, андан соң аталган феномендин көрүнүшүнүн мүнөздөмөсүн изилдейбиз. Философиялык ойлор тарыхындагы толеранттуулук түшүнүгүнүн

эволюциясынын анализи Кайра жаралуу дооруна тиешелүү окумуштуулардын эмгектеринде алгачкы түшүндүрмөлөрдүн болгондугун көрсөтүп турат. Терминдин өзү католиктер менен протестанттар ортосундагы диний согуштардын жүрүшүндө келип чыккан. Бул узакка созулган кагылышуулар Европадагы философиялык ойлорго олуттуу таасирин тийгизген [2]. Андан ары карай толеранттуулук феноменин активдүү изилдөө ХХ кылымдын экинчи жарымына – ХХI кылымдын башына туура келет. Бул маселеге карата кызыгуунун туулушунун фактысы катары, биринчи кезекте, Европанын полимаданий аймактарындагы инсандар аралык мамилелердеги маселелерди айтууга болот.

1995-жылы кабыл алынган ЮНЕСКОнун толеранттуулук принциптеринин Декларациясынын биринчи макаласында минтип айтылат: «Толеранттуулук – бул биздин дүйнөлүк бай маданияттарыбыздын, адам жашоосунун формаларынын жана жолдорунун түрдүүлүгүн сыйлоо, кабылдоо жана жогорку баа берүү. Аны билим, ачык-айрымдуулук, коммуникация жана ойдун эркиндиги, ыйман жана ишеним аркылуу тарбиялоого болот. Толеранттуулук – бул айырмачылыктардагы шайкештик (гармония). Аны биз моралдык милдет катары эле эмес, саясий жана укуктук талап катары да кабыл алышыбыз керек. Толеранттуулук тынчтыкты түзүүгө умтулган мээрман катары согуш маданиятын тынчтык маданияты менен алмаштырууга салым кошот. Толеранттуулук жеңилип калуу, басынуу же шыкак берүү эмес, бул - адамдын универсалдык укуктарын жана эркиндигин таануунун негизинде калыптануучу чындыкка карата активдүү мамиле». Сабырсыздыктын алдын алуунун натыйжалуу каражаты катары толеранттуулук менталитетин тарбиялоо жана калыптандыруу эсептелерин баса белгилеп кетүү зарыл. Мына ушуга байланыштуу, адамдардын мамилелеринде толеранттуулукту тарбиялоо, толеранттуулук менталитетин калыптандыруу – ХХI кылымдагы билим берүүнүн эң маанилүү милдеттеринин бири болуп эсептелет деп айтууга болот.

Толеранттуу аракеттенген адам үчүн «башкалар» кандай аракеттенип жатканын элестетүү жана сезүү абдан маанилүү, мына ушунун негизинде алардын динге жана маданий өзгөчөлүктөргө эле эмес, жашоонун башка бардык жактары менен байланышкан аракеттери жана чечимдери да негизделген. Толеранттуулукту түшүнүүдөгү бул өзгөрүү учурда колдонулуп жаткан «толеранттуулук» жана «чыдамдуулук» түшүнүктөрүнүн ортосундагы айырмачылыкты баса белгилейт. Биздин түшүнүгүбүздө толеранттуулукту бул өңүттө кабыл алуу адамдардын көз карашындагы, дүйнө таанымындагы айырмачылыктарга карабастан, башкалардын укуктарын сыйлоо жана таануу менен натыйжалуу карым-катышуу түзүү жана диалог куруу мүмкүнчүлүгүнө жол ачат. Толеранттуулукка каршы кайдыгерлик катары моралдык релятивизм эсептелет, бул учурда адам эмне менен байланышса, дээрлик бардыгын өздөштүрүп кабыл алат. Мындай мамиленин мисалы катары балдарынын туура эмес жорук-жосундарына кош көңүл мамиле жасаган ата-энелерди айтууга болот [3]. Толеранттуулук «өзүңдүн» көз карашыңа дал келбегендин баары априордуу түрдө жамандыкка айланат дегенди билдирген жөн гана макул болгон сабырдуулукка караганда натыйжалуу жашоо үчүн маанилүү сапат болуп эсептелет. Ошентип, толеранттуулуктун маңызын ачып берүүдө кайдыгерлик продуктивдүү болуп эсептелбей тургандыгын баса белгилеп кетмекчибиз.

Толеранттуулук бири-бирин түшүнүү мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу катары түшүндүрүүчү мамиле да коомдогу ажырымдыкка алып келет. Башка бирөөгө карата сый мамиле болгон учурда да түшүнүүгө мүмкүн эместиктин болушу баарлашуунун мүмкүн

эместигине алып келет. Толеранттуулук өзүнүн табияты боюнча башка маданиятты, адамдарды аракеттендирүүчү мотивдерди, алардын максатын түшүнүү мүмкүнчүлүгүн билдириши керек. Өз маданиятынын артыкчылыгы тууралуу, өзүнүн жеке көз карашы гана туура деген түшүнүк, албетте толеранттуулукту башкаларга карата боору оору катары кабылдайт. Мындай мамиле «өзүнүн» тобунан айырмаланган адамдарды алсыз, толук кандуу эмес, боору ооруган, камкордук көрө турган абалга алып келет. Бирок учурдун чындыгы ушундай, баалуулуктардын бир системасы, бир маданият экинчисинен артыкчылыктуу деген кандайдыр бир иерархияны куруу мүмкүн эмес.



1-сүрөт- Кластер аркылуу инсандар ортосундагы карым-катнашты байланыштырып туруучу толеранттуулук сапаттардын көрсөтүлүшү.

Демек, толеранттуулук, ошол толеранттуулукту көрсөтүп жаткан адамдын, адамдардын тобунун көз карашынан алганда, алсыздарга боору оору жана жек көрүү менен мамиле кылууга негизделбеш керек. «Толеранттуулук – башкалардын пикирине жана аракеттерине пассивдүү табигый эмес баш ийүү эмес; чыдамдуулук менен баш ийип берүү эмес, бири-бирин түшүнүү үчүн чыдамдуулукка карата активдүү адептик позициясы жана психологиялык даярдыгы...». Толеранттуулук активдүү адептик позицияда, башка чөйрөнүн, анын ичинде маданий, улуттук, этникалык, диний, социалдык жана башка өкүлдөрү менен диалог курууга көрсөтмөлөрдө ачык байкалат [4].

Толеранттуулукту натыйжалуу диалог куруунун негизи катары кароо инсандын баалуулук негизге ээ болгон кандайдыр бир сапаты катары аныктоого мүмкүндүк берет, ага ээ болуу социалдык ишмердикти ишке ашыруу үчүн зарыл. Мындай жеке сапат субъекттин ишмердигинде көрүнүп турат жана адамдын жүрүм-турумунун жана жашоосунун бардык аспектилеринде мааниге ээ. Заманбап дүйнөдө глобалдашуу процесстеринин күч алышы, адамдардын ар кандай коомдорунун аянты жана тереңдигинин кеңейиши, бардык социалдык процесстердин динамикасынын ылдамдатылышы толеранттуулуктун социалдык талап кылынышын аныктап турат. Толеранттуулук инсандын адаптогендик сапаттарынын бири катары мында эки ролду аткарууда: бир жагынан, кагылышуусуз

ишмердикти камсыздоочу универсалдуу аспап катары кызмат кылса, экинчи жагынан – калыптандыруу жана өнүктүрүү объектиси болуп эсептелет [4].

Толеранттуулук – адам өзүнүн жашоодогу жеке позициясына ээ болуу менен өңгөлөрдүн башкача кабылдап, ой жүгүртүп, аракеттенүү укугун сыйлайт жана кабылдайт, көп түрдүүлүктүн баалуулугун көрөт, ошондой эле башка көз караштарды эске алуу менен карым-катышууларды түзүүгө даяр болуусуна ылайык, адамдарга карата баалуулук мамилелерге негизделген, айланасындагылар менен карым-катышууда адептик принцип катары көрүнүүчү субъекттин интегративдик динамикалык жеке сапаты. Ошентип, адамдар ортосундагы карым-катышта толеранттуулуктун көрүнүшүн изилдөөлөрдү жалпылоо менен, анын продуктивдүүлүгүнө өбөлгө түзүүчү төмөнкүдөй аспектилерди белгилеп кетмекчибиз [7].

- Когнитивдик, анын ичинде маданий тажрыйбаны өздөштүрүү жана өткөрүп берүү;
- Аксиологиялык, ар кыл маданияттардын жана дүйнөлүк ар түрдүүлүктүн баалуулуктарын түшүнүү;
- Акмеологиялык, субъекттин өз аң-сезимин, өзүн өзү идентификациялоосун калыптандыруу, белгисиздик кырдаалындагы психологиялык туруктуулук;
- Эмоционалдык-эргтик;
- Ишмердиктик: социалдык мобилдүүлүктү күчөтүү, инсанга бөтөн социалдык чөйрөгө интеграциялануусуна мүмкүндүк берүүчү карым-катыштын адаптогендик ыкмаларын өнүктүрүү.

Макаланын жыйынтыгында көйгөйлөрү жана маселелери көп коомдун өнүгүүсүнүн учурдагы тенденцияларын эске алганда, билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын толеранттуулугун тарбиялоо зарыл экендиги аныкталды. Толеранттуу личностту тарбиялоону билим берүү процессинин максаты жана натыйжасы катары толеранттуу мамилелерди адам ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүнө жайылтуу, анын натыйжасы катары, бүгүнкү коомдун жашап кетиши жана ийгиликтүү өнүгүшү белгиленди [5]:

- коомдун туруктуулугун жана адамдардын тынчтыкта жашоосун камсыздоочу моралдык принцип, баалуулук – бул толеранттуулук сапат экендиги(философиялык түшүндүрмө);
- жагымсыз факторго карата билинер-билибес аракет кылуу, субъект үчүн анын маанисинин төмөндөшүнүн натыйжасы катары социалдык кыжырданууга карата курч таасирленүүнүн азайышы (психологиялык аспект);
- кыжырданууга карата сезимталдыктын төмөндөшү жана ага көнүү (медициналык аспект);
- ар кыл баалуулуктарга ээ социалдык топтордун конструктивдүү карым-катышы, диний жана саясий багыттары (социология) эсептелинет.

### **Жыйынтыктар:**

1. Биздин изилдөөбүздүн жыйынтыгында өсүп келе жаткан жаш муундардын арасында толеранттуулук сапаттарын арттырууда адам баласынын улутуна, кесиптүүлүгүнө, түсү жана жынысына же кемчилдигине карабай өзүнүн көз карашынан өзгөчө болгон түшүнүктөрдү кабылдоосу, ой жүгүртүүсү жана маданиятын арттыруу

ошондой эле адамдарды бардык тараптан тең укуктуу экендигин сактоо керектиги көрсөтүлдү;

2. Мында - адам өзүнүн жашоо турмушунда ар кыл улуттардын, социалдык катмарлардын, дүйнө өкүлдөрү менен баарлашуу, мамилелешүү, алакалашуу ошондой эле башка көз караштарды эске алуу менен карым-катышууга даяр болгон, айланасындаргылар менен кадырлашып, урматташып биргеликте жашоого көнүгүү, адептик динамикалуу жеке сапаттарга ээ экендиги ырасталды. Жалпы билим берүү мекемелеринде, кесиптик колледждерде жана жогорку окуу жайларда окуу процессин уюштурууда колдонсок жакшы жыйынтык берээри тастыкталды.

#### Колдонулган адабияттар:

1. **Жердева, Н.Н.** Толерантность: проблемы осмысления в современной науке [Текст] / Н.Н.Жердева // Вестник.- Ставрополь, 2009.-№61.- С. 76 - 81.
2. **Карабалаева, Г.Т.** Роль семейного воспитания в формировании толерантности в педагогической культуре кыргызского народа [Текст] / Г.Т. Карабалаева, А.С. Баялиева // Вопросы педагогики. – Москва, 2018. - С. 84-87.
3. **Осипова, С.И.** Генезис сущности и содержания понятия «Толерантности» [Текст] / С.И.Осипова, А.И. Богданова // Сибирский педагогический журнал. – Сибирь: СПЖ, 2011. - 114 с.
4. Декларация принципов толерантности [Электрондук ресурс]: [Текст] / Жеткиликтүүлүк режими: [http://www.un.org/iH/documents/dec\\_Lconv/declarations/toleranc](http://www.un.org/iH/documents/dec_Lconv/declarations/toleranc) (кайрылган дата: 07.10.2014).
5. **Акматова, У.Ж.** Психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдө толеранттуулукту тарбиялоо көйгөйүнө азыркы көз караштар [Текст] / У.Ж. Акматова // Наука.Образование.Техника.- Ош: КУУ, 2020.- №3.- С. 86-92.
6. **Асмолов, А.Г.** На пути к толерантному сознанию [Текст] / А.Г. Асмолов // Смысл.- Москва, 2000. - 255 с.
7. **Акматова, У.Ж.** Студенттерди толеранттуулукка тарбиялоодо элдик педагогиканы колдону [Текст] / У.Ж. Акматова.- Б.: КНУ, 2019.- С. 129-135.
8. **Акматова, У.Ж.** Чынгыз Айтматовдун чыгармаларындагы элдик педагогика менен тарбиянын айкалыштары [Текст] / У.Ж. Акматова // Наука.Образование.Техника.- Ош: КУУ, 2018.- № 1.- С.81-88.

DOI:10.54834/16945220\_2021\_1\_168

Поступила в редакцию 10. 03. 2022 г.

УДК: 372.882(575.2) (04)

**Акматова У.Ж.**

*препод. Кыргызско-Узбекского Междун. универ. им. Б.Сыдыкова, Кыргызская Республика*

#### КОЛЛЕДЖДИН СТУДЕНТТЕРИНДЕ ТОЛЕРАНТТУУЛУКТУ ЖОГОРУЛАТУУ УСУЛДАРЫН ӨНҮКТҮРҮҮ

*Изилдөөнүнүн предмети болуп колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатууда жаштар арасында толеранттык сапатты арттыруу жана студенттердин потенциалын күчөтүү менен окуу жайдагы жалпы жаштарды толеранттуулукка тарбиялоо жараяны каралган. Ал эми изилдөөнүн максаты болуп – толеранттуулукка тарбиялоо көйгөйүндө заманбап, көптөгөн усулдарды колдонуу менен бүгүнкү күндөгү студенттерге толеранттуулук*